

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В СТРУКТУРІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті обґрунтовується ідея, що у відношенні ціннісних орієнтацій чітко виражені два різних підходи: соціологічний і психологічний.

Соціологічний підхід у відношенні ціннісних орієнтацій формується в ширшому значенні ставлення людини до суспільства і людини до людини, він спрямований у майбутнє, має значення для досягнення будь-якої мети.

Психологічний підхід до поняття "цінності" полягає в тому, що вони розглядаються в плані особливого значення для кожного члена соціальної групи. Життя може бути лише "засобом" для досягнення мети і цінність його залежить від цінності цієї мети.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, суспільство, особистість, педагогічна свідомість, об'єкт.

Особливо непростим нам уявляється визначення ціннісних орієнтацій у структурі педагогічної свідомості. Поняття "цінності" і "ціннісні орієнтації" вживаються як синоніми. Деякі дослідники вважають, що ціннісні орієнтації виступають "своєрідними заступниками цінностей". Очевидно, цінності зв'язані із суспільною свідомістю, а ціннісні орієнтації характеризують індивідуальну свідомість.

Метою цієї статті є висвітлення визначення ціннісних орієнтацій у структурі педагогічної свідомості.

Питання ціннісних орієнтацій у науковій літературі не нове; його досліджували такі науковці, як: А. Г. Александров, В. П. Анненков, І. Д. Бех, М. Б. Євтух, Г. П. Шевченко та інші.

Ми зв'язуємо педагогічну свідомість з індивідуальною свідомістю, тому використовуємо поняття "ціннісні орієнтації". Під ціннісними орієнтаціями ми розуміємо соціально детерміновану і зафіксовану в психіці індивіда спрямованість на мету та засоби діяльності. Відповідно до цього ціннісні орієнтації розділяються на термінальні (цінності-мети) та інструментальні (цінності-засобу). У відношенні ціннісних орієнтацій чітко виражені два різних підходи: соціологічний і психологічний. Соціологічний підхід до проблеми цінностей висловила Б. С. Лобанова: "Цінності є особливістю соціології тільки в зв'язку з нормативною системою. Цінності, не службовці для виправдання, обґрунтування або вибору норм, соціологічно нерелевантні" [1].

Психологічний підхід до поняття "цінності" полягає в тому, що вони розглядаються в плані особливого значення для кожного члена соціальної групи. Ціннісні орієнтації досліджуються в рамках вивчення мотиваційної сфери людської свідомості. Віднесення того або іншого об'єкта до цінності виражається при цьому в його здатності задовольняти потреби, інтереси і цілі людини. Поняття "цінність" – це суб'єктивне відображення у свідомості індивіда деяких специфічних властивостей предметів і явищ навколишньої дійсності. Отже, ціннісний підхід до явищ навколишньої дійсності полягає в тому, що усі вони (включаючи і вчинки людей) відбиваються у свідомості індивідів саме як цінності, тобто з погляду їхньої можливості задовольнити потреби людини. Виходячи з того, що значення предметів і явищ і їхній зміст для людини є те, що детермінує поведінку, можна стверджувати, що цінності визначають широку мотивацію поведінки людини як стрижневе утворення мотиваційної структури особистості.

На відміну від загально філософського підходу характерною рисою психологічного підходу до проблеми цінностей є диференційність ціннісних об'єктів. Вони підрозділяються за значенням всередині того самого виду, групи, класу цінностей. Здійснюється конкретизація й ієрархізація цінностей. У мотиваційній сфері педагогічної свідомості цінності відіграють роль своєрідної оцінювальної діяльності, що передбачає сприйняття і засвоєння об'єктивної змістовної сторони предмета, з одного боку, й оцінку його властивостей з погляду суб'єктивної значимості для індивіда, відповідності його потребам і інтересам – з іншого. Таким чином, цінності є сполучною ланкою між змістом і значенням. У результаті оцінювальної діяльності відбувається усвідомлення об'єкта соціальної дійсності і тим самим формується особливий вид відносини до нього – ціннісне відношення (В. Н. Мясіщев, В. П. Тугаринов).

Ціннісні орієнтації – одне зі структурних утворень свідомості зрілої особистості. Ціннісні установки впливають на диспозицію особистості (В. А. Отрут), та її установки (Ю. М. Жуків), мотиви (В. М. Асеев), інтереси (И. В. Дубровина, Б. С. Круглов) і навіть визначають сенс життя (К. Обухівський). Характерні риси впливу ціннісних орієнтацій на поведінку і діяльність особистості виявляються в тому, що "ціннісні орієнтації, відносячись до змістовних структур свідомості, впливають на поведінку опосередковано і функціонують як способи раціоналізації поведінки".

Ціннісні орієнтації в структурі педагогічної свідомості піддаються багаторазовим і досить істотним перетворенням. Це закономірний результат людського життя, зміни у взаєминах людини зі світом, іншими людьми, суспільством. У результаті зміни внутрішніх умов на основі сформованого психологічного механізму диференціації вступають у дію, актуалізуються ті або інші цінності. В міру того як людина здобуває життєвий досвід, перед нею не тільки відкриваються всі нові й нові сторони буття, але й

відбувається більш-менш глибоке переосмислення життя. Цей процес переосмислення, що проходить через усе життя людини, утворює самий таємний та основний зміст її внутрішньої свідомості, що визначає мотиви її дій і внутрішній зміст тих завдань, які вона виконує в житті. Ціннісні орієнтації, як ми вже зазначали, є єдністю трьох компонентів: когнітивного, емоційного і поведінкового.

Для нашого дослідження дуже важливо, що основна умова формування ціннісних орієнтацій – це високий рівень рефлексії, усвідомлення досвіду і довільності поведінки. Все це формується в юнацькому віці, куди варто віднести і процес складання ієрархічної системи ціннісних орієнтацій особистості. До початку педагогічного формування у виші в абітурієнтів уже існує своєрідна система ціннісних орієнтацій, що поступово трансформується під впливом навчання і професійного виховання, одна з найважливіших виховних функцій якої полягає в трансляції цінностей. Педагогічно важливі якості особистості майбутнього аграрія – це не що інше, як система інструментальних ціннісних орієнтацій особистості. Педагогічна діяльність є значним стимулом, що визначає зміст ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації (з боку структури і змісту) розглядаються як третій елемент мотиваційного компонента педагогічної свідомості. Основна функція цінностей полягає в регуляції соціальної поведінки людини (у широкому значенні) і її професійної діяльності.

Поняття цінності у педагогіці відрізняється від аналогічного поняття, наприклад, в економіці, тим, що має інше джерело походження, інше ставлення людини до предмета оцінки, здійснюється (формується) під іншим кутом зору. Якщо в економіці цінність, вартість однозначно є породженням праці (тобто тут вартість виникає в процесі людської діяльності), то у педагогіці цінність формується в ширшому значенні ставлення людини до суспільства і людини до людини, вона спрямована в майбутнє, має значення для досягнення будь-якої мети.

Витоки теорії цінностей слід шукати ще у давніх педагогічних концепціях. В центрі уваги педагогічного вчення постає не лише природа, але й людина, яка почала досліджувати, вивчати саму себе, пізнавати себе і своє мислення.

Існувала й інша точка зору, згідно з якою мораль – це породження суспільства або ж окремої людини, а, отже, не існує універсальної і єдиної моралі і політичного ідеалу як цінності, мораль і право мають відносний характер. Стверджуючи та визнаючи відносність моралі й ідеалу, педагоги створювали підґрунтя для осмислення відносності цінностей. Існують цінності та норми, які є всезагальним благом (найвище добро) і справедливістю. Такою цінністю і нормою вважається доброчесність. Основне значення цього слова пов'язане в першу чергу з моральною досконалістю. Щоб бути "доброчесним", "досконалим", необхідно, володіти нормативними знаннями про те, що таке "добро", що таке "зло". Поняття "добро", "доброчесність" в широкому розумінні, як поняття "благо", тобто як найвища цінність, якою вважається моральна досконалість людини, що досягається втіленням високих моральних цілей "найкращим способом".

Людина – це розумна жива істота, якій притаманні розум і мова. Душа людини – це насамперед її мислення, порівняно з яким вольові, емоційні та інші елементи людської діяльності виявляються другорядними.

Щодо людини, то її ціннісні орієнтації визначаються соціальним життям в полісі. Доброчинна та людина, яка керується винятково розумом, завдяки якому вона упорядковує свою поведінку та узгоджує її з природним плином речей, у якому проявляється логос, розум світу.

Отже, уже в педагогіці формується теорія цінності, хоч аксіологічні судження входять лише як компонент у структуру педагогічного категоріального апарату. Однак слід наголосити на тому, що уже в цій структурі вживалося окреме поняття "цінність". Зрештою, саме з цього терміну значно пізніше започаткувалася назва "аксіологія" – наука про цінності.

Аксіологічні положення педагогіки стали підґрунтям для подальшого розвитку ціннісного підходу людини до навколишнього світу. Виділилися аспекти оцінювального погляду на буття людини, зокрема такі його сторони, як етична, естетична, утилітарно-практична та інші, на основі чого педагоги намагалися дати відповідь на запитання, що ж таке "благо", "добро", "істина", "користь", "краса" тощо.

Поняття цінності загалом стосується кожної речі, позначаючи в ній ідентичну функцію (реалізацію можливості) стосовно різного у кожному конкретному випадку змісту. А ось поняття категоріальної цінності, на відміну від цінності загалом, вказує лише на визначений зміст, обмежуючись стосовно нього виключно функцією реалізації. Існування як фундаментальна цінність усіх цінностей, перебуваючи у неминучому зв'язку зі змістом одиничних речей, має єдиний безперечний сенс у творчому акті абсолюту існування – блага (любові) – істини (пізнання) або в абсолютно самодостатній цінності. Цінність, буттєво конструйована завдяки її похідному характерові з абсолюту пізнання і любові, може повторно виявитися об'єктом пізнання і смислом потягу насамперед – з боку людини. Завдяки цьому вторинному узагальненню цінність може бути визначеною. Водночас пізнання має бути спрямоване передусім на об'єкт, а не всередину нього, на суб'єктивні цінності. Тому мудрість полягає не тільки в пізнанні, а й у любові. Саме в цьому й полягає вирішальна і плодотворна (блага) вість людини, яка спричинює її розвиток як особистості.

Пошуки відповідей на запитання, що ж таке "благо", "добро", "істина", "користь", "краса", тривали впродовж усіх етапів розвитку суспільства.

Проблеми цінності привертали увагу педагогів тим, що саме з позицій ціннісного підходу вони намагалися обґрунтувати здатність індивіда здійснювати раціональний вибір засобів досягнення позитивних результатів своєї діяльності. Відомо, що цей період в розвитку педагогічної думки характеризувався

різноманіттям течій і напрямків, представники яких висловлювали часто зовсім полярні точки зору як на загальні проблеми суспільного розвитку, так і на проблеми цінностей.

В теорії цінностей висловлювалася думка щодо фундаментальних відмінностей між реальними фактами і цінностями, тобто між тим, що є в реальній дійсності, і тим, що "повинно бути". Питання про цінності розглядалося як емпіричне питання і висловлювалася теза про "ціннісну свободу", зокрема ціннісну свободу наукового пізнання. В науці ми шукаємо істину, яка є загально значущою, тобто рівноцінною для кожного.

Концепція "ціннісної свободи" не означає, ніби цінності не відіграють ніякої ролі в пізнанні світу. Всі знання про культуру і суспільство обґрунтовані ціннісними поняттями. Знання, які визнані нормативними точками зору, базуються саме на цінностях. Ціннісні поняття є передумовами наук про культуру і суспільство. Зміни в суспільних науках, можуть бути результатом як глибоких зрушень у самому суспільстві, так і в поглядах суспільства на цінності, тобто в ціннісних судженнях і поняттях. Наукові дослідження конституюються з допомогою ціннісних понять, а сама наука повинна бути вільною, незалежною цінністю.

Життя може бути лише "засобом" для досягнення мети і цінність його залежить від цінності цієї мети.

Однак у визначеннях сутності поняття "цінність" та інших аксіологічних категорій суперечності не зникли, а, навпаки, набули ще більшої різноаспектності та різноплановості. Представники психологічної теорії цінності (К. Еренфельс, Крейбіг, А. Мейнонг та ін.) прирівнювали цінність до інших психологічних явищ, що виникають у процесі ціннісного ставлення людини до навколишнього світу. Цінність у цьому плані розглядалася то як цінність конкретного об'єкта, яким суб'єкт прагне завладіти, то як значення, яке мають для суб'єкта відчуття, переживання від спілкування з певним об'єктом тощо.

Використані джерела

1. Лобанова Б. Е. Философия и социология творчества / Б. Е. Лобанова. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1983. – 94 с.

Марчук В. В.

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ В СТРУКТУРЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СОЗНАТЕЛЬНОСТИ

В статье обосновывается идея, что в отношении ценностных ориентаций четко выражены два различных подхода: социологический и психологический.

Социологический подход в отношении ценностных ориентаций формируется в широком смысле отношения человека к обществу и человека к человеку, он направлен в будущее, имеет значение для достижения любой цели.

Психологический подход к понятию "ценности" заключается в том, что они рассматриваются в плане особого значения для каждого члена социальной группы. Жизнь может быть лишь "средством" для достижения цели, и ее ценность зависит от ценности этой цели.

Ключевые слова: *ценность, ценностные ориентации, общество, личность, педагогическое сознание, объект.*

Marchuk V. V.

THE VALUE ORIENTATIONS IN THE PEDAGOGICAL CONSCIOUSNESS STRUCTURE

Substantiated in the article is the idea that there exist two clear cut approaches in the value orientations attitude: sociological and psychological. The sociological approach concerning value orientations is formed in the wide sense of a man's attitude to the society and a man to man attitude; it is directed into the future and has a great importance for any goal achievement.

The psychological approach to the "value" notion is that values are considered as having special meaning for every member of the social group. Life can be considered as "a means" of reaching the goal only and its value depends on the value of the goal.

Key words: *value, value orientations, society, personality, pedagogical consciousness, object.*

Стаття надійшла до редакції 25.04.13

